

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Emocionalno zlostavljanje djece i mladih

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Danijela Šincek

Sumentor: dr. sc. Damir Marinić

Angela Naletilić

Osijek, 2014.

Sadržaj

1.Uvod	1
2.Emocionalno zlostavljanje	2
2.1 Terminološke nesuglasice.....	2
2.2 Problem definiranja emocionalnog zlostavljanja	3
2.3 Oblici emocionalnog zlostavljanja	4
2.3.1 Odbacivanje	4
2.3.2 Teroriziranje.....	5
2.3.3 Ignoriranje.....	6
2.3.4 Manipuliranje	6
2.3.5 Izoliranje djece i isključivanje iz obiteljskih procesa	6
2.3.6 Blamiranje, podsmjehivanje i sramoćenje	7
2.3.7 Podmićivanje.....	7
2.3.8 Pretjerani pritisak na dijete	7
2.4 Prevalencija emocionalnog zlostavljanja.....	7
3. Čimbenici emocionalnog zlostavljanja	9
3.1. Obilježja roditelja i okoline	9
3.2 Obilježja djece	10
4. Posljedice emocionalnog zlostavljanja	11
4.1 Kratkoročne posljedice emocionalnog zlostavljanja	12
4.2 Dugoročne posljedice emocionalnog zlostavljanja	12
5. Problemi u slučaju intervencije i istraživanja emocionalnog zlostavljanja	14
5.1 Problemi intervencije u slučaju emocionalnog zlostavljanja	14
5.2 Etičke dileme u istraživanjima emocionalnog zlostavljanja s djecom kao ispitanicima	15
6. Zaključak	16
7. Literatura	18

Sažetak

Emocionalno zlostavljanje djece u posljednje vrijeme sve više zadobiva pažnju stručnjaka. Nikad prije mu se nije pridavala tolika pažnja, a prema podacima brojnih istraživanja, ovaj oblik zlostavljanja djece se javlja učestalo uz sve druge oblike zlostavljanja. Postoje brojni razlozi nedovoljne istraženosti ovoga oblika zlostavljanja, a neki od njih su izneseni u ovome radu. Naime, stručnjaci još uvijek ne mogu naći konsenzus oko upotrebe termina emocionalnog i psihičkog zlostavljanja, pa ih tako neki smatraju i upotrebljavaju kao sinonime, a neki ih promatraju kao dva različita koncepta. U skladu s tim još uvijek postoje brojne i različite definicije emocionalnog zlostavljanja. Budući da ovo područje obilježavaju teškoće u određenju, prepoznavanju i mjerenju, vrlo je teško utvrditi učestalost i raširenost tog problema u općoj populaciji, a kvalitetna intervencija izostaje.

U ovom su radu prikazana osnovna obilježja problema emocionalnog zlostavljanja: oblici, različita određenja, učestalost, činitelji rizika, te moguće posljedice. Prikazani su također i problemi prilikom intervencija u slučaju emocionalnog zlostavljanja kao i etičke dileme u istraživanjima emocionalnog zlostavljanja djece. Sva istraživanja ukazuju na to da je emocionalno zlostavljanje djece povezano s nizom poteškoća u razvoju, koje mogu biti dugoročne i kratkoročne. U prilog tome se u radu navode rezultati raznih istraživanja o utjecaju emocionalnog zlostavljanja djece na psihosocijalni i tjelesni razvoj djeteta.

Ključni pojmovi: emocionalno zlostavljanje, nasilje u obitelji

1. Uvod

Obitelj je okružje u kojem dijete odrasta, u kojem treba dobivati sve što je potrebno za normalan rast i razvoj. Obitelj je temeljna odgojna institucija i važno mjesto materijalne sigurnosti, kao i izvor mnogih očekivanja, ponajprije emocionalnih. Za razvoj i oblikovanje ličnosti djeteta, važnost obitelji je nedvojbeno. Brojna empirijska istraživanja ukazuju na važnost privrženosti, toplog i prihvaćajućeg roditeljstva za dječji psihički razvoj. No, katkad ti procesi koji se događaju unutar obitelji ne osiguravaju samo bezgraničnu ljubav i pažnju već neke oblike zanemarivanja, odbacivanja, povrjeđivanja te zlostavljanja.

U suvremenoj literaturi najčešće se razlikuje fizičko, seksualno i emocionalno zlostavljanje (Buljan-Flander, Kocijan Hercigonja, 2003). S obzirom da je oblike zlostavljanja teško podijeliti na jasne kategorije, važno je imati na umu da se svako od navedenih oblika zlostavljanja može pojaviti u kombinaciji s ostalim oblicima zlostavljanja, a isto vrijedi i za znakove zlostavljanja. Fizičko ili tjelesno zlostavljanje u najširem smislu obuhvaća nanošenje ozljeda djetetu fizičkim putem. Prema podacima Američkog Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi (USDHHS) iz 2008. godine, fizičko zlostavljanje obuhvaća 16,1 % svih oblika nasilja nad djecom (Bilić, Buljan-Flander, Hrpka, 2012). Spolno zlostavljanje se može definirati kao seksualni čin nametnut djetetu koje nije dovoljno emocionalno, motivacijski i kognitivno razvijeno za takav čin (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003). Killen (2001) ističe da su spolno zlostavljana djeca uvijek zlostavljana i emocionalno, a ponekad i tjelesno.

Kada se govori o zlostavljanju, tada se najčešće pomišlja samo na tjelesno i spolno, iako je najčešći oblik zlostavljanja emocionalno, koje uglavnom ostaje neprepoznato (Iwaniec, 2000). Pojavi emocionalnog zlostavljanja počinje se više pažnje pridavati tek u 20. stoljeću. Na taj fenomen među prvima počinju upozoravati književnici. Tako primjerice Charles Dickens (1812-1870) opisuje odbačenu i teroriziranu djecu u Engleskoj u 19.st., a Kafka (1883-1924) opisuje svoje iskustvo emocionalnog zlostavljanja i tjelesnog kažnjavanja u „Pismu ocu“ (Bilić i sur., 2012). Problem emocionalnog zlostavljanja tijekom posljednjeg desetljeća postaje sve aktualniji. Rezultati istraživanja i klinička praksa pokazali su da emocionalno zlostavljanje može imati vrlo teške posljedice za djetetovu budućnost, iako drugačije od onih koje uzrokuje fizičko zlostavljanje, no zato ne manje ozbiljne. Sve više novijih istraživanja dosljedno navode da su najčešće posljedice emocionalnog zlostavljanja: depresivnost, suicidalnost, sklonost ovisnostima, niže samopoštovanje, problemi u odnosima s drugima (Allen, 2008; prema Bilić i sur., 2012).

Naime, za prepoznavanje, ali i dokazivanje emocionalnoga zlostavljanja djeteta potrebno je izrazito znanje stručnjaka, upravo zbog toga što kod ovog oblika zlostavljanja najčešće nema nikakvih fizičkih znakova. Upravo to nepostojanje vidljivih fizičkih tragova otežava otkrivanje slučajeva emocionalnog zlostavljanja (Puhovski i sur., 2004).

Danas brojni stručnjaci usmjeravaju svoju pažnju na poteškoće definiranja, prevencije, lokacije, manifestacije i intervencije kod tog oblika zlostavljanja, što će upravo biti izneseno u ovome radu.

2.Emocionalno zlostavljanje

2.1 Terminološke nesuglasice

Činjenica da je problem emocionalnoga zlostavljanja najmanje od svih drugih oblika zlostavljanja istraživani i zastupljen u literaturi se može učiniti nevjerojatnom, budući da se većina autora slaže kako je emocionalno zlostavljanje prisutno ne samo zasebno, nego nužno prati i ostale oblike zlostavljanja (Puhovski i sur., 2004). Za slabu zastupljenost emocionalnog zlostavljanja u literaturi postoji više razloga, uključujući nedovoljno jasnu definiranost emocionalnog zlostavljanja, nedovoljno osvjetljenu povezanost uzroka i posljedica kao i teškoće procjene kumulativnog efekta emocionalnog zlostavljanja (Hamarman, Bernet, 2000). Jedna od poteškoća u utvrđivanju učestalosti emocionalnog zlostavljanja jest upravo i nepostojanje konsenzusa oko najprikladnijeg termina koji bi opisao ovu vrstu zlostavljanja.

Kod nas je uvriježen termin emocionalno zlostavljanje (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003). U literaturi se uz termin emocionalno zlostavljanje najčešće upotrebljava i termin psihičko zlostavljanje. Pristalice naziva psihičko zlostavljanje smatraju da je ono sveobuhvatnije jer uključuje sve važne kognitivne i emocionalne dimenzije zlostavljanja (Briere i sur., 1996). U literaturi engleskog govornog područja korišteni su različiti termini poput verbalnog zlostavljanja, mentalnog zlostavljanja ili mentalne okrutnosti, “psihičkog udaranja”, mentalnog ozljeđivanja te psihičkog oštećivanja, ali se danas najčešće koriste termini psihičko ili emocionalno zlostavljanje (Black i sur., 1999).

McGee i Wolfe (1991) preferiraju termin “psihičko maltretiranje” koji objedinjuje psihički zlostavljajuće i psihički zanemarujuće oblike ponašanja roditelja (skrbnika) prema djetetu.

Iwaniec (2000) koristi termin “emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje”, dok O' Hagan (1993) razlikuje psihičko i emocionalno zlostavljanje kao dva različita koncepta. Ipak, najčešće se termini “psihičko” i “emocionalno” koriste kao sinonimi (Ždero, 2005).

2.2 Problem definiranja emocionalnog zlostavljanja

Postoje šire i uže definicije emocionalnog zlostavljanja, pri čemu uže definicije podrazumijevaju uži krug, intenzivnih i kroničnih zlostavljajućih ponašanja roditelja ili skrbnika, koja imaju ozbiljne posljedice. Šire shvaćanje emocionalnog zlostavljanja uključuje u definiciju razna ponašanja roditelja i skrbnika na kontinuumu “dobro– loše roditeljstvo”, kojima se generalno krše djetetova prava i koja bi se mogla smatrati neprikladnim odgojem (Puhovski i sur., 2004). U skladu s tim stajalištem, emocionalno zlostavljanje, prema Dubowitz (1997; prema Jelić Tuščić i sur., 2013) predstavlja roditeljsko ponašanje koje je štetno za emocionalnu dobrobit djeteta.

Finkelhor i Korbin (1993; prema Jelić Tuščić i sur., 2013) navode da emocionalno zlostavljanje podrazumijeva odbacivanje, socijalnu izolaciju, kroničnu deprivaciju pažnje, plašenje prijetnjama o napuštanju, teroriziranje sa zastrašivanjem, izlaganje devijantnom odgoju i postavljanje zahtijeva djetetu, koji nisu u skladu sa uzrastom djeteta.

Prema O'Hagan (1993), koji razlikuje emocionalno i psihičko zlostavljanje kao dva različita koncepta, emocionalno zlostavljanje se odnosi na trajno, ponavljajuće, neprikladno emocionalno odgovaranje na djetetovo izražavanje emocija i prateće ponašanje. Ono inhibira kapacitet djeteta za spontano, pozitivno i odgovarajuće emocionalno izražavanje. Psihičko zlostavljanje definira kao trajno, ponavljajuće, neprikladno ponašanje koje oštećuje ili značajno smanjuje kreativni i razvojni potencijal važnih mentalnih sposobnosti i procesa djeteta (inteligenciju, pamćenje, prepoznavanje, percepciju, pažnju, jezik i moralni razvoj). Ipak, sam autor ističe da se ta dva oblika zlostavljanja učestalo javljaju zajedno.

Iwaniec (2000) određuje emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje kao neprijateljsko ili ravnodušno ponašanje roditelja koje narušava djetetovo samopoštovanje, umanjuje osjećaj postignuća i pripadanja, te sprječava zdrav i sretan razvoj djeteta. Emocionalno zlostavljanje definira kao odbacujuće ponašanje skrbnika, a emocionalno zanemarivanje kao pasivno ignoriranje djetetovih emocionalnih potreba te kao roditeljska nedostupnost u smislu skrbi,

nadgledanja, voljenja, poučavanja i zaštite. Emocionalno zanemarivanje neki autori promatraju kao poseban oblik pogrešnog postupanja prema djeci, dok ga drugi pridružuju emocionalnom zlostavljanju (Iwaniec, 2000).

Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja (2003) su iznijeli definiciju emocionalnog zlostavljanja prema kojoj ono obuhvaća destruktivno ponašanje odraslih prema djetetu, kao što su neprijateljsko ponašanje ili odsutnost pozitivnog pristupa.

Prema pravnoj definiciji (The Children Act, 1989; prema Pećnik, 1993) emocionalno zlostavljanje predstavlja stvarne ili vjerojatne učinke na emocionalni razvoj i ponašanje djeteta, uzrokovane stalnim ili teškim zlostavljanjem ili odbijanjem.

American Human Association (1980; prema Pećnik, 1993) emocionalno zlostavljanje definira kao aktivno, namjerno grđenje, omalovažavanje ili druge radnje koje negativno utječu na emocionalnu dobrobit djeteta.

2.3 Oblici emocionalnog zlostavljanja

Najčešći oblici emocionalnog zlostavljanja kojima su djeca izložena su: odbacivanje djetetovih potreba; teroriziranje ili tretiranje djeteta kontinuiranim verbalnim napadajima koji stvaraju klimu straha, napetosti i nesigurnosti; ignoriranje i degradiranje djeteta što uključuje i izostanak pozitivnih stimulacija; manipuliranje djetetom u cilju zadovoljenja nekih svojih potreba koje nisu sukladne djetetovim; izolacija; konstantni sarkazam, ponižavanje; podržavanje djetetovog neadekvatnog ponašanja, podmićivanje; verbalni napadaji te pritisak na dijete da brže odraste što proizlazi iz roditeljskih potreba, a koje dijete ne može zadovoljiti radi faze svog psihološko-biološkog razvoja (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.1 Odbacivanje

Potreba za prihvaćanjem je jedna od najsnažnijih ljudskih potreba. Prihvaćanje djeteta je zapravo priznanje da ga se prihvaća onakvim kakvo ono je. No, danas, velik broj djece doživljava odbacivanje i neprihvaćanje od strane svojih roditelja (Bilić i sur., 2012). Prema istim autorima odbacivanje se može manifestirati fizičkim napuštanjem, nepružanjem pomoći te interakcijama bez emocija, tj nepokazivanjem topline i ljubavi.

U dojenačkoj dobi se odbacivanje očituje u roditeljskom neprihvaćanju i neodgovaranju na djetetovu potrebu za kontaktom i povezanošću, kao što je neuzvratanje osmijeha. U ranom

djetinjstvu, roditeljsko odbacujuće ponašanje je najočiglednije u isključivanju djeteta iz obiteljskih emocionalnih interakcija te neiskazivanju topline i ljubavi. U adolescenciji, odbacujući roditelji odbijaju prihvatiti potrebe mlade osobe za većom autonomijom kao što je izbor prijatelja, načina zabave i takvo ponašanje adolescenti doživljavaju kao odbacivanje (Bilić i sur., 2012)

Brojna istraživanja su pokazala da djeca čije su biološke potrebe bile zadovoljene, ali ne i emocionalne, pokazuju psihičke smetnje kao što su nesigurnost, nisko samopoštovanje i agresija. To kasnije obilježava njihovu budućnost i odnose s drugim osobama. Nisu rijetki slučajevi transgeneracijskog prijenosa kada osobe, zlostavljanje koje su proživjeli u djetinjstvu, prenose u svoju obitelj i okolinu (Pećnik, 2003).

2.3.2 Teroriziranje

Vrlo važan faktor djetetovog razvoja je konstantnost objekta i ponašanja jer na taj način dijete razvija slike o svijetu, razvija svoje stavove što onda stvara bazu za kasnije djetetove odnose u životu. Teroriziranje se odnosi na roditeljsku primjenu podražaja različitog intenziteta, što je često rezultat trenutnog raspoloženja, što dijete zbunjuje, tj. roditelj bezrazložno mijenja svoje raspoloženje od pretjerano nježnog do agresivnog. U situacijama roditeljskog pretjerano nježnog ponašanja krije se roditeljsko nezadovoljstvo, strah, depresivnost te im dijete služi kao sredstvo rješavanja straha i napetosti.

Dijete koje ne može shvatiti takve nagle promjene ponašanja pokušava tražiti uzroke u vlastitom ponašanju, razvija osjećaj krivnje i straha da će izgubiti roditelja, a separacijski strahovi, strahovi od odvajanja i gubitka su jedni od najugrožavajućih faktora za djetetov kasniji razvitak. Takav cijeli postupak se smatra zlostavljajućim jer su roditelji usmjereni samo na sebe i svoje potrebe te svojim, po dijete, zbunjujućim postupcima izazivaju psihičke probleme kod djeteta. Neki od najčešćih oblika teroriziranja jesu: upotreba bizarnih disciplinskih metoda, neprekidno naglašavanje djetetove krivnje, kaotično, nekonzistentno ponašanje roditelja, ismijavanje dječjeg straha i kažnjavanje djeteta načinima kojih se on jako boji, prijetnja suicidom te stalno prisustvovanje obiteljskom nasilju (Barnett i sur., 1997).

Roditelji koji pokazuju terorizirajuće ponašanje prema svojoj djeci su često i sami imali nefunkcionirajuće obitelji, tj. obitelji u kojima su prevladavali poremećeni obiteljski odnosi. Oni, upravo zbog takvih naučenih obrazaca ponašanja ne znaju pružiti djetetu ono što ni sami nisu dobili (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.3 Ignoriranje

Ignoriranje bi obuhvaćalo neodgovaranje ili zakašnjelo odgovaranje na djetetove potrebe, nesudjelovanje u procesu socijalizacije te na taj način onemogućavanje razvoja djetetovih socijalnih procesa. Razlozi mogu biti različiti, a jedan od najčešćih jest strah za dijete „da mu se nešto ne dogodi“. Takvi roditelji onemogućavaju djetetove procese separacije i socijalizacije zbog svojih strahova. Ignoriranje, osim toga, može biti i dio zanemarivanja što uključuje uskraćivanje djetetu neophodnih stvari kao što je hrana ili odijeca.

Takva djeca su plašljiva i nesigurna, ne snalaze se u društvu vršnjaka, nemaju prijatelja, izolirana su, nisu pozivana na rođendane. Uzroke takvom ponašanju traže u sebi ili okolini, a gotovo nikad u roditeljima i njihovom odnosu prema njima samima, a to dovodi do stvaranja loše slike o sebi. (Barnett i sur., 1997).

Roditelji koji pokazuju takvo ignorirajuće ponašanje prema svojoj djeci jesu često obitelji koje zbog svoje socijalne „obilježenosti“ onemogućavaju socijalne procese kod djece, a to mogu ponekad biti obitelji doseljenika koje se često po nečem razlikuju od sredine u kojoj žive: socijalni status, boja kože ili religija (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.4 Manipuliranje

Proces manipuliranja se odnosi na aktivnosti kojima roditelji koriste dijete u svrhu postizanja nekih svojih ciljeva. Pri tome roditelji ne vode računa o djetetovim potrebama, osjećajima i željama. Takav proces se često događa prilikom razvoda bračnih parova, kada roditelji najčešće ne završavaju istovremeno proces separacije, te svoje nedovršene procese s bračnim partnerom rješavaju preko djece, na način da ne dopuštaju djeci komunikaciju s drugim roditeljem, stvaraju negativnu sliku o drugom roditelju ili pak traže od djeteta da odabere s kojim će roditeljem živjeti (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.5 Izoliranje djece i isključivanje iz obiteljskih procesa

Roditelji takvim procesima izolacije žele zaštititi dijete, što po dijete može imati negativne posljedice, budući da su posljedice takvog roditeljskog ponašanja sve osim zaštite. To se najčešće događa kada obitelj želi zaštititi dijete od nekih negativnih događaja poput smrti nekog od člana obitelji, bolesti te se posljedično dijete osjeća uskraćenim. Takva djeca nemaju prijatelja, usamljeni su i često ne sudjeluju u školskim socijalnim aktivnostima (Barnett i sur., 1997).

2.3.6 Blamiranje, podsmjehivanje i sramoćenje

Neki od najčešćih oblika blamiranja, podsmjehivanja i sramoćenja jesu: kontinuirano verbalno negativno napadanje djeteta, kritiziranje pred drugima, odrasli se obraćaju djetetu samo kada dijete učini nešto loše, a uvijek izostaje pohvala kada učini nešto dobro te se dijete naziva pogrđnim imenima. Takva djeca razvijaju negativnu sliku o sebi, autoagresivna su, ne znaju primiti pozitivnu povratnu reakciju te su rizična skupina za razvoj depresije i suicida (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.7 Podmićivanje

Podmićivanje se odnosi na poticanje ponašanja i djelovanja djeteta za koje odrasle osobe misle da su dobre za dijete, a koje nisu odraz djetetovih potreba i sposobnosti. Na dijete se, pri tome, stvara pretjerani pritisak da bude ono što ne može ili ne želi biti. Podmićivanje, dakle, obuhvaća poticanje dječjeg agresivnog i seksualiziranog ponašanja. Vrlo su česte situacije kada nakon tučnjave u školi, roditelj potiče dijete da ono na agresiju odgovori agresijom ili ga pak kritizira ukoliko nije na takav način postupilo (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.3.8 Pretjerani pritisak na dijete

Pretjerani pritisak na dijete uključuje neadekvatna roditeljska očekivanja od djece. Roditelji očekuju da njihovo dijete bude najbolje, što često nadilazi djetetove mogućnosti i potencijale. Roditelji osjećaje pokazuju samo onda kad dijete zadovolji njihova očekivanja. Posljedica takvog roditeljskog ponašanja je razvoj osjećaja manje vrijednosti kod djece, nesigurnosti, osjetljivosti na neuspjeh te su takva djeca rizična skupina za razvoj depresije, poremećaja hranjenja i suicid (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.4 Prevalencija emocionalnog zlostavljanja

Točna učestalost i raširenost emocionalnog zlostavljanja nije poznata, djelomično zbog toga što je vrlo teško utvrditi pravu učestalost i raširenost zlostavljanja općenito. Zbog svoje kompleksnosti i poteškoća s definiranjem, emocionalno zlostavljanje je još teže kvantificirati. Upravo zbog toga u literaturi se mogu naći različiti podaci. Tako je prema nekim istraživanjima emocionalno zlostavljanje najzastupljenije od svih oblika zlostavljanja, dok je prema drugim istraživanjima među manje zastupljenim oblicima zlostavljanja (Bilić i sur., 2012).

Prema procjeni Američke udruge za humanost koja je objavila podatke za period 1987. - 1997. (Puhovski i sur., 2004) od ukupnog broja prijavljene zlostavljane djece, 11% djece je bilo emocionalno zlostavljano. Godine 1986. Nacionalni centar za zlostavljanu i zanemarenu djecu SAD-a (*National Center on Child Abuse and Neglect*) objavio je da je u toj godini identificirano 211 100 emocionalno zlostavljane djece (Briere i sur., 1996). U izvještaju objavljenom u časopisu *Child Maltreatment* navodi se da je od svih prijavljenih slučajeva zlostavljanja u 1997. godini emocionalno zlostavljanje bilo zastupljeno sa 6,1%. U Engleskoj 1996. godini od svih prijavljenih oblika zlostavljanja 15% se odnosilo na emocionalno zlostavljanje. Briere i sur. (1996) ističu da podaci nisu realni i ukazuju na probleme s definiranjem i procjenom emocionalnog zlostavljanja. No, noviji podaci, u svijetu, o učestalosti emocionalnog zlostavljanja ne odskakuju puno od te brojke. Prema službenim podacima Američkog Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi (U.S. Department of Health and Human Service) iz 2008. godine, od svih oblika zlostavljanja 7,3% se odnosilo na emocionalno zlostavljanje (Bilić i sur., 2012). Radford i sur. (2011) su pronašli da je ispod 7% osoba u dobi od 18 do 24 godine iskusilo neki oblik emocionalnog zlostavljanja tokom djetinjstva.

Prema Puhovski i sur. (2004) rezultati o učestalosti emocionalnog zlostavljanja u Hrvatskoj su u skladu s rezultatima dobivenim u nekim istraživanim zemljama istočne Europe te u nekim zapadnim zemljama. Iste autorice navode da je u istraživanju Fabijanića i sur. (2002) koje je provedeno u Hrvatskoj na području Sisačko – moslavačke županije utvrđeno da je 37% ispitanika bilo izloženo nekom obliku emocionalnog zlostavljanja u djetinjstvu. Istraživanje Vranić i sur. (2002., prema Buljan-Flander, 2003) koje je bilo provedeno na uzorku studenata je pokazalo da je oko 25-27% ispitanih studenata doživjelo neki oblik emocionalnog zlostavljanja do svoje 14. godine. U tome istraživanju također je mjereno i svjedočenje nasilju u obitelji kao zasebna kategorija, i pri tome je oko 17,8% svjedočilo fizičkom nasilju u obitelji, a čak 26% je svjedočilo emocionalnom nasilju u obitelji. Prema Puhovski i sur. (2004) u istraživanju provedenom na uzorku od 342 zagrebačka osnovnoškolca, polaznika četvrtih razreda, oko 30,7% njih je doživjelo roditeljska ponašanja koja se mogu smatrati emocionalnim zlostavljanjem. U istraživanju Buljan-Flander (2007) od svih oblika zlostavljanja, 16,5% se odnosilo na emocionalno zlostavljanje. U istraživanju koje je provela Bilić (2008), u kojem su sudjelovala 502 učenika srednjih škola iz Hrvatske, utvrđeno je da da njih 58% doživjelo grubo kritiziranje, 50,7% vrijeđanje, 43,7% ismijavanje i ruganje, a 36,7% plašenje i prijetnje kaznama. (Bilić i sur., 2012).

Slične prevalencije dobivene su i u istraživanju provedenom u Bosni i Hercegovini, na području Zapadnohercegovačke županije, u kojem je 40% ispitanika izjavilo da je bilo izloženo nekom od oblika emocionalnog zlostavljanja u djetinjstvu (K.Sesar, D.Sesar, 2009).

3. Čimbenici emocionalnog zlostavljanja

3.1. Obilježja roditelja i okoline

Obitelj je sustav odnosa međuovisnosti (Schaie, 2001; prema Brkić-Šmigoc, 2008). Različite uloge roditelja i djece zahtijevaju savjesno, kvalitetno i korektno izvršavanje zadanih uloga kako bi obiteljski sustav adekvatno funkcionirao. Svi članovi obitelji ovise o dobro ili loše izvršenoj ulozi svakog od pojedinaca. Kada se govori o roditeljskoj ulozi, onda se ističe da se od roditelja očekuje ispravna briga i njega za dijete, a da pritom svaki roditelj ima svoj način putem kojega ostvaruje svoju ulogu roditeljstva. Jasno definirana uloga roditelja u dosta slučajeva se ne izvršava na adekvatan način. Mnogi roditelji uživaju u vlasti nad svojom djecom i uskraćuju ostvarivanje osnovnih potreba. Brojni su se autori bavili istraživanjem čimbenika rizika, tj. obilježja roditelja, okoline, ali sve češće i djece, koja povećavaju vjerojatnost zlostavljanja djece (Brkić-Šmigoc, 2008).

Black i sur. (2001) su napravili metaanalizu 283 članka vezana isključivo za emocionalno zlostavljanje djece. Rezultati njihovog istraživanja upućuju na čimbenike rizika koji utječu na vjerojatnost pojave emocionalnog zlostavljanja. Navode nekoliko karakteristika roditelja koje dovode do veće vjerojatnosti za emocionalno zlostavljanje djece, a to su: roditelji koji su u svome djetinjstvu bili zlostavljani, roditelji s psihopatološkim elementima i neurotskim simptomima, agresivne majke koje pokazuju veći stupanj socijalne anksioznosti, manje samopouzdanja i socijalnih aktivnosti u odnosu na majke koje ne zlostavljaju svoju djecu te roditelji među kojima postoji tjelesno i verbalno nasilje. Osim toga, navode i obilježja okoline koja pridonose većoj vjerojatnosti emocionalnog zlostavljanja djeteta, a to su život u zajednici s povećanom razinom kriminala i niži socioekonomski status. Navode, također, da je broj djece u obiteljima negativno povezan s vjerojatnošću emocionalnog zlostavljanja djece, ali se efekt gubi, kada se kontroliraju varijable dobi, spola i rase djece, obiteljski prihodi i struktura obitelji.

Iwaniec (2000) kao rizičnu skupinu za zlostavljanje djeteta navodi i roditelje koji općenito ne vole djecu i nisu ih željeli, roditelji koji su lošeg zdravlja i impulzivnog karaktera, roditelji koji imaju kaotičan životni stil, slabe socijalne vještine i vještine rješavanja problema, teškoće u socijalnoj komunikaciji, nedostatak znanja o potrebama djeteta sukladno dobi te roditelji koji konzumiraju različitih sredstava ovisnosti. Učestalost emocionalnog zlostavljanja je veća ako se radi o mladim samohranim roditeljima bez podrške okoline i u obiteljima s visokim nivoom stresa (O'Hagan, 2003).

Na planu roditeljskih rizičnih faktora, istraživanja su također pokazala da su najštetnija ona roditeljska ponašanja koja uključuju učestalo kritiziranje, te manjak njege i emocionalne topline u odnosu s djetetom. U istraživanju koje je proveo Tomlinson (1997; prema Fraser, 1997) naročito su se destruktivnim pokazala rigidna ili nerealna očekivanja roditelja, ekscesivno oslanjanje roditelja na druge, te izolacija, što su ponašanja koja se mogu svrstati u područje emocionalnog zlostavljanja.

3.2 Obilježja djece

Mnoštvo istraživanja koja se bave ovom problematikom ne mogu identificirati koja su to obilježja djeteta rizični faktori za zlostavljanje, a koja su obilježja djeteta posljedica zlostavljanja. Također, vrlo je teško izdvojiti posljedice emocionalnoga zlostavljanja od posljedica nekih drugih faktora (Brkić-Šmigoc, 2008).

Interakcija roditelj-dijete je dvosmjerni proces na koji utječu obje strane u odnosu. Općenito, djeca su posebno osjetljiva na različite oblike viktimizacije zbog svoje tjelesne, kognitivne i emocionalne razvojne nezrelosti. Ali, neka urođena obilježja djeteta mogu utjecati na odnos roditelj-dijete. Iwaniec (2000) navodi kongenitalna obilježja neke djece (npr., hipersenzibilnost, iregularnosti u biološkim funkcijama, neprilagodljivost), što ih čini «teškim» za skrb i odgoj jer mogu u roditeljima stvarati osjećaje krivnje, bespomoćnosti, zamjeranja.

Neke osobine djece također mogu dovesti do povećanog rizika za zlostavljanje, a to su: mala porođajna težina ili prijevremeni porod (imaju teži temperament); averzivni plač djeteta (posebno ako je povezan sa nekim neurološkim poremećajem); prisilno ili suprotstavljajuće ponašanje djeteta; djeca sa kroničnim onesposobljenjima (fizičkim ili mentalnim hendikepima) novorođenčad s neorganski uvjetovanim usporenim razvojem (O'Hagan, 1993); dob djeteta

(starija djeca izloženija su riziku), hiperaktivna djeca, te teško odgojiva ili „zahtjevna“ djeca (Iwaniec, 2000).

Interes istraživača bio je usmjeren i na identificiranje određenih karakteristika djeteta kao zaštitnih faktora. Unutarnji lokus kontrole i visoko samopoštovanje predstavljaju zaštitne faktore koji štite zlostavljaju djecu od razvoja emocionalnih poremećaja u periodu adolescencije. Visoko samopoštovanje predstavlja zaštitni faktor za zlostavljaju djecu, dok su pozitivni odnosi s drugima zaštitni faktori za nezlostavljaju djecu (Cicchetti, Rogosch, 1997; prema Jelić Tuščić i sur., 2013). Ovi rezultati sugeriraju da samopoštovanje zlostavljane djece može biti važno područje na kojem treba intervenirati kako bi se prevenirala psihopatologija i ojačala otpornost zlostavljane djece.

4. Posljedice emocionalnog zlostavljanja

Emocionalno zlostavljanje se danas smatra rizičnim faktorom za mnoge probleme u odrasloj dobi, ali još uvijek nije u potpunosti razjašnjeno kako specifične forme emocionalnog zlostavljanja pridonose slabijem razvitku djeteta. Također, još uvijek je nejasno koji su točno aspekti emocionalnog zlostavljanja najbolji prediktori kasnijih poteškoća u funkcioniranju jer je vrlo teško odvojiti posljedice emocionalnog zlostavljanja od ostalih oblika zlostavljanja budući da se zajedno često pojavljuju. Međutim, neki rezultati pokazuju da je emocionalno zlostavljanje snažniji prediktor kasnijih emocionalnih problema, nego li drugi oblici zlostavljanja (Gibb, Zimmerman, 2007; prema Jelić Tuščić i sur., 2013).

Ždero (2005) ističe da kada se radi o ispreplitanju više vrsta zlostavljanja, psihičko zlostavljanje i zanemarivanje su bolji prediktori štetnijih ishoda nego li višestruko fizičko zlostavljanje.

Vrlo je važno napomenuti da svaki od oblika emocionalnog zlostavljanja kod žrtve stvara konfuziju jer žrtva često ne prepoznaje što joj se događa, to jest čime je nasilnik zlostavlja, a osjeća da se mijenja njezino psihičko, često i opće zdravstveno stanje. Dijete, vrlo često, uzroke zlostavljanja traži u vlastitom ponašanju i razvija osjećaj krivnje, kao i strah da ne izgubi roditeljsku ljubav. Najgori ishod emocionalnog zlostavljanja je kada žrtva preuzima ulogu svoga zlostavljača i počinje sama sebe zlostavljati tako što degradira i ponižava samu sebe (Andrić-Ružičić, 1999).

Iako je, naravno, vrlo teško, pogotovo u retrospektivnim istraživanjima, utvrditi izravne uzročno-posljedične veze, ipak postoje neke posljedice oko kojih se autori istraživanja slažu. Autori posljedice većinom dijele na kratkoročne i dugoročne.

4.1 Kratkoročne posljedice emocionalnog zlostavljanja

Shaffer i sur. (2009) predstavljaju različite kratkoročne posljedice emocionalnog zlostavljanja djeteta, koje ovise o njegovoj dobi. Kod male djece će se emocionalno zlostavljanje najčešće manifestirati u obliku brojnih tjelesnih smetnji kao što su kašnjenje u tjelesnom razvoju, gušenje, teškoće sa spavanjem, problem kontrole stolice i mokrenja te pogoršanje ozbiljnosti postojećih stanja kao što su astma ili alergije. Osim tjelesnih smetnji mogu se uočiti i promjene u ponašanju kao što su bezrazložan plač, pasivnost ili agresivnost, razdražljivost te poremećaji navika kao što su ljuljanje ili sisanje prsta (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003). Emocionalno zlostavljano dijete ima i separacijske strahove, ali i brojne druge vrste strahova koji proizlaze iz poremećenog odnosa s primarnim skrbnikom (K. Sesar, D. Sesar, 2009).

Tijekom odrastanja se javljaju drugačije promjene u ponašanju te dolazi do promjene vrste i intenziteta strahova, povlačenja od okoline. Djeca razvijaju uvjerenja da nisu dovoljno dobra da bi ih netko volio. Ono što se prvo može uočiti jest izraz lica koji daje dojam nesigurnosti, tuge i straha. Posljedice tipične za emocionalno zlostavljanje u srednjem djetinjstvu su socijalna izolacija i povišena razina agresivnosti, a u fazi adolescencije su nizak osjećaj kompetencije, pesimizam u pogledu budućnosti i anhedonija (Shaffer i sur., 2009).

4.2 Dugoročne posljedice emocionalnog zlostavljanja

Sve više novijih istraživanja dosljedno navode da su najčešće dugoročne posljedice emocionalnog zlostavljanja: depresivnost, suicidalnost, sklonost ovisnostima, niže samopoštovanje, problemi u odnosima s drugima (Allen, 2008; prema Bilić i sur., 2012).

Raznim istraživanjima je potvrđeno da emocionalno zlostavljanje ostavlja posljedice na privrženost. Privrženost se definira kao razvijanje snažnoga emocionalnog odnosa između djeteta i primarnoga skrbnika (Vasta i sur., 1998). Istraživanja pokazuju da je za emocionalno zlostavljano djecu vjerojatnost da razviju nesigurne obrasce privrženosti (anksiozno-izbjegavajuća i anksiozno-opiruća) prema majkama ili drugim osobama koje se najviše brinu za njih, 70-100% veća u odnosu na djecu koja nisu emocionalno zlostavljana (Briere i sur., 1996). Nesigurno privrženost djeca razvijaju negativno mišljenje o sebi, koje proizlazi iz njihova odnosa s primarnim skrbnikom. Ova spoznaja vrlo je važna zato što se zna da je vrlo vjerojatno da će se

onaj oblik privrženosti koji razvijemo s primarnim skrbnikom prenositi i u sve ostale bliske veze i odnose u kasnijem životu (Vasta i sur., 1998).

Emocionalno zlostavljana djeca imaju znatno slabije razvijene socijalne vještine i sniženu mogućnost prilagodbe (Briere i sur., 1996). Kocijan Hercigonja (Buljan-Flander, Kocijan-Hercigonja, 2003) navodi da žrtve emocionalnog zlostavljanja imaju problema u komunikaciji i kontaktu s drugima, kao i u odnosu prema samome sebi. To može imati dodatne posljedice na život djeteta koje se udaljuje od vršnjaka, postaje osamljeno i izdvaja se iz grupe. Takva su djeca onda često izložena i nasilju svojih vršnjaka. Emocionalno zlostavljana djeca često u školi postižu slabiji uspjeh ili rezultate koji su ispod njihovih mogućnosti (Briere i sur., 1996). Ta se djeca povlače u sebe, postaju nezainteresirana, bezvoljna, preokupirana svojim problemima, što sve utječe između ostalog na njihovu koncentraciju i motivaciju. Događa se i da neka od te djece postaju perfekcionista koji sami sebe tjeraju na to da imaju samo najbolje ocjene. (Puhovski i sur., 2004).

Emocionalno zlostavljana djeca češće pokazuju poremećaje u ponašanju, delinkventno ponašanje, upotrebu opojnih sredstava, agresivnost, autoagresivnost, bježanje od kuće te depresivnost, negativnu sliku o sebi i osamljivanje (Buljan-Flander, Kocijan Hercigonja, 2003). Kao značajne posljedice emocionalnog zlostavljanja izdvajaju se upravo nisko samopoštovanje i agresivnost. U istraživanju Brkić-Šmigoc (2008) dobivena je negativna korelacija između emocionalnog zlostavljanja i samopoštovanja te značajna pozitivna povezanost emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja sa svim oblicima agresivnoga ponašanja. Međutim, agresija se pojavljuje pri emocionalnom zlostavljanju i zanemarivanju kao vanjski (manifestni) izraz unutarnje depresije, nesigurnosti i usamljenosti. Za očekivati je da će djeca, doživljavajući zlostavljanje, prema teoriji socijalnog učenja, usvajati takve obrasce ponašanja te ih unositi u svoju obitelj. Tome u prilog ide i istraživanje Pećnik (2003) o međugeneracijskom prijenosu zlostavljanja.

Istraživanja također pokazuju da djeca čije su majke bile emocionalno nedostupne pokazuju "primjetan pad kognitivnih sposobnosti u ranijim godinama života". Primjetan je i pad kreativnosti, smanjena upornost i entuzijizam za zadatke koji im se odrede (Briere i sur., 1996).

Allen (2008; prema Jelić Tuščić i sur., 2013) je pokušao utvrditi u svom istraživanju koji aspekti emocionalnog zlostavljanja (odbijanje, degradacija i ponižavanje, teroriziranje, ignoriranje ili iskorištavanje) vode specifičnim emocionalnim problemima kasnije u životu. Iako uzorak u

njegovom istraživanju nije bio reprezentativan, rezultati potvrđuju neka ranija istraživanja. Rezultati ukazuju da je teroriziranje djeteta dobar prediktor somatskih poteškoća i anksioznosti kasnije u životu što je slično onome što su iznijeli Shields, Cicchetti (1998), tj. da su psihološki stresni životni događaji kojima su ljudi izloženi u ranom djetinjstvu prediktori kasnijih fizičkih problema i drugih problema sa zdravljem. Ignoriranje djetetovih potreba za pažnjom je prediktor depresije u ranoj odrasloj dobi, ali može biti i prediktor razvoja određenih karakteristika tipičnih za granični poremećaj ličnosti, dok su ponižavanje i degradacija dobri prediktori razvoja karakteristika tipičnih za granični poremećaj ličnosti.

Glaser (2002) je u svome istraživanju dobio slične podatke. Na uzorku djece koja su registrirana kao žrtve emocionalnog zlostavljanja uočene su poteškoće u emocionalnom statusu (sniženo samopoštovanje, uplašenost, uznemirenost, anksioznost), u ponašanju (suprotstavljajuće ponašanje, traženje pažnje, antisocijalno/delinkventno ponašanje, u razvojnim/obrazovnim postignućima (sniženi uspjeh, kašnjenje, izostanci iz škole), u odnosima s vršnjacima (povlačenje, izolacija, agresivnost), u tjelesnom statusu (neuredni, fizički zanemareni, niski rastom, slab razvoj, bolovi u stomaku) te u manjem postotku i seksualizirano ponašanje.

Iwaniec (2000) kao na moguću posljedicu fizičkog i emocionalnog zlostavljanja ukazuje i na neorganski uvjetovanu usporenost u razvoju (*failure to thrive*), čija je etiologija još nejasna. Manifestira se zaostajanjem u motornom, jezičnom, socijalnom, intelektualnom, emocionalnom i kognitivnom razvoju, težini i visini ispod razvojnih normi, ali i nizom tjelesnih simptoma (odbijanja hrane, povraćanja, dijareje, čestih prehlada i infekcija).

5. Problemi u slučaju intervencije i istraživanja emocionalnog zlostavljanja

5.1 Problemi intervencije u slučaju emocionalnog zlostavljanja

Pojedini problemi interveniranja u slučajevima emocionalnog zlostavljanja djece i mladih proizlaze iz nedostatka operacionalne definicije. Nerijetko su stručnjaci obeshrabreni dugotrajnim akademskim raspravama o problemu definiranja emocionalnog zlostavljanja budući da im manjka teorijsko uporište na temelju kojeg će prikupiti dokaze i planirati intervenciju u radu na pojedinom slučaju. Naime, ukoliko nije povezano s nekim drugim oblicima zlostavljanja, nije uvijek moguće prepoznati emocionalno zlostavljano dijete i pružiti mu adekvatnu pomoć (Barnett i sur., 1997).

U situacijama kada liječnici prepoznaju emocionalno zlostavljanje kod djeteta, ne samo da trebaju biti spremni pažljivo dokumentirati svoje sumnje ili otkriće već moraju biti spremni i svjedočiti na sudu i braniti svoj stav u profesionalnom i nepristranom smislu (Bannon, Carter, 2003; prema K. Sesar, D. Sesar, 2009). Sudjelovanje u postupku zaštite djece može liječnicima biti izazovno budući da sam taj proces može biti vrlo stresan ili pak liječnici mogu postati subjekti zastrašivanja i uznemiravanja od strane roditelja. Mnogi liječnici također ostaju zbunjeni i negiraju ono što vide, a negiranje zlostavljanja od strane stručnjaka predstavlja fenomen koji treba razlikovati od propusta u prepoznavanju zlostavljanja (K. Sesar, D. Sesar, 2009).

Daljnju poteškoću prilikom intervencije u slučajevima emocionalnog zlostavljanja predstavlja poteškoća djeteta da verbalizira svoje iskustvo. Nisu upotrebljivi ni neki oblici intervencija uobičajeni kod drugih vidova zlostavljanja. Tako, na primjer, stručnjak ne može biti siguran jesu li se okolnosti ili ponašanje zlostavljača promijenili do te mjere da više ne predstavljaju opasnost za dijete, niti može prisustvovati i nadgledati sve kontakte između djeteta i zlostavljača.

Vjerojatno je najdestruktivniji aspekt emocionalnog zlostavljanja koji dodatno otežava intervenciju, činjenica da su zlostavljač i roditelj, odnosno skrbnik, najčešće ista osoba. Učinci emocionalnog zlostavljanja na dijete tim su teži što je bliskiji bio odnos sa zlostavljačem (Barnett i sur., 1997).

Iako nisu dostupni podaci o uspješnosti intervencija na ovom području, mogu poslužiti rezultati istraživanja o emocionalnom zanemarivanju (Garbarino i Kostelny, 1992) koji pokazuju da je više od 66% roditelja uključenih u različite programe recidiviralo. Pokazalo se da je najpouzdaniji prediktor tako visoke stope recidiva razina poteškoća koje je obitelj imala prije intervencije. Klinička praksa pokazala je da su do sada djelotvorniji učinak imali programi koji su se zasnivali na educiranju roditelja, odnosno skrbnika, u usvajanju roditeljskih vještina u njihovom domu, uz redovito praćenje i pružanje kontinuirane podrške (Fraser, 1997). Naročito su se djelotvornima pokazali preventivni programi rada s visokorizičnim obiteljima tijekom majčine trudnoće i pripreme za buduće roditeljstvo.

5.2 Etičke dileme u istraživanjima emocionalnog zlostavljanja s djecom kao ispitanicima

Kao najčešći način prikupljanja podataka o emocionalnom zlostavljanju jesu retrospektivni iskazi ispitanika što može znatno smanjivati valjanost zaključaka. Netočnost se može djelomično smanjiti korištenjem pitanja koja opisuju specifičnija ponašanja roditelja (Pećnik, 2003).

Kada su ispitanici djeca javljaju se novi problemi. Jedan od glavnih problema istraživanja u kojima su ispitanici djeca jest djetetova dob, tj. može li dijete dati pristanak za sudjelovanje u istraživanju, što zapravo mnogi istraživači više preferiraju od davanja pristanka roditelja. Drugo pitanje koje se postavlja jest može li dijete razumjeti svoju ulogu u istraživanju i njegovu svrhu. Prema Dubowitz (1997; prema Jelić Tuščić i sur., 2013) djeca na intelektualnoj razini između 12 i 14 godina mogu dati potpuni pristanak. Prema Etičkom kodeksu, za provedbu takvih istraživanja, potrebno je dobiti pisanu ili usmenu suglasnost djeteta, ukoliko je ono starije od 14 godina, odnosno skrbnika ukoliko je dijete mlađe od 14 godina.

Dodatni problem u istraživanjima koja uključuju djecu jest činjenica da istraživanja zlostavljanja nerijetko oživljavaju traumatska iskustva, što kod ispitanika djece izaziva osjećaje neugode, srama, straha i tuge. Smatra se da su ovakva istraživanja opravdana jedino ako se ovaj efekt smanji na minimum te ako se djetetu nakon istraživanja može osigurati potreban tretman. U skladu s tim zahtjevima u zadnjih nekoliko desetljeća sve važniji postaju stručni odbori koji odobravaju eksperimentalne nacрте u skladu s etičkim principima "dobrobiti" i "neštetnosti" te "poštovanja pojedinca" i "pravednosti" (Puhovski i sur., 2004).

6. Zaključak

Povećana "popularnost" emocionalnog zlostavljanja tijekom posljednjeg desetljeća rezultirala je usmjeravanjem profesionalnih interesa na probleme definiranja, prevencije, lokacije, manifestacije i intervencije kod ovog oblika zlostavljanja. Radi se o složenoj pojavi čija se prisutnost i utjecaj često ne prepoznaju zbog postojanja drugih oblika zlostavljanja i zanemarivanja djece s kojima se često zajedno javlja.

Iako se pojam emocionalnog zlostavljanja često upotrebljava kao sinonim s pojmom psihičkog zlostavljanja, neki autori ipak naglašavaju razlike. Upravo zbog nepostojanja konsenzusa stručnjaka oko upotrebe termina, kao i posljedično nepostojanje jedinstvene definicije emocionalnog zlostavljanja, postoje problemi prilikom utvrđivanja učestalosti ovog oblika zlostavljanja.

Emocionalno zlostavljanje djece povezano je s rizičnim čimbenicima na nekoliko razina: obilježjima roditelja, djeteta i okoline. Utvrđivanje činitelja rizika, kao i onih čimbenika koji djeluju zaštitno te njihove interakcije važno je za rano prepoznavanje rizičnih obitelji i

preventivno djelovanje. Utvrđivanje zaštitnih čimbenika bi znatno moglo spriječiti negativne posljedice emocionalnog zlostavljanja na razvoj djeteta.

U radu su izneseni i brojni problemi intervencije u slučaju prepoznavanja emocionalnog zlostavljanja. Smatram da je po pitanju toga vrlo važno naglasiti da djeca žrtve zlostavljanja ne mogu pomoći sebi samima i svaka intervencija bi mogla barem djelomično smanjiti negativne posljedice. Osim toga, ova tema bi trebala biti još više uključena u obrazovanje liječnika i drugih stručnih osoba, kako se ne bi dogodile situacije negiranja ovakvog zlostavljanja ili straha od intervencije.

Iako postoji potreba za daljnjim istraživanjima na ovom području, prilikom planiranja i provođenja istraživanja potrebno se pridržavati odrednica Etičkog kodeksa istraživanja s djecom, radi zaštite prava i dobrobiti djece sudionika.

7. Literatura

- Andrić Ružičić, D. (1999). *Ne živjeti s nasiljem*. Zagreb: Zenica.
- Barnett, W.O., Miller-Perrin, S.L., Perrin, R.D. (1997.) *Family violence across the lifespan*. London: SAGE Publication.
- Bilić, V., Buljan-Flander, G. i Hrpka, H. (2012) *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Black, D. A., Smith Slep, A. M., Heyman, R. E. (2001.). Risk Factors for Child Psychological Abuse. *Aggression and Violent Behavior*, 6, 189-201.
- Briere J, Berliner L, Bulkley JA, Jenny C, Reid T. (1996) *The APSAC handbook of child maltreatment*. London: Sage Publications.
- Brkić-Šmigoc, J. (2008). *Različiti oblici nasilja nad djecom u obitelji i njihova povezanost s osobinama ličnosti*. Neobjavljeni magistarski rad. Filozofski fakultet u Sarejevu: Odsjek za Psihologiju.
- Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003) *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.
- Dulčić, Adinda (2001). Zlostavljana i zanemarena djeca - obiteljsko ozračje i društvena zaštita. *Dijete i društvo*, 3 (1/2), 13-20.
- Fraser, M., W. (1997). *Risk and resilience in Childhood: An ecological perspective*. Washington: National Assosiation of Social Workers.
- Garbarino, J., Kostelny, K. (1992.) Child maltreatment as a community problem. *Child Abuse and Neglect*, 16, 455-464.
- Glaser, D. (2002). Emotional abuse and neglect (psychological maltreatment): A conceptual framework. *Child Abuse & Neglect*, 26, 697-714.
- Hammarman, S.,Bernett,W. (2000). Evaluation and reporting of emotional abuse in children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 39, 928-230.
- Iwaniec, D. (2000). *The Emotionally Abused and Neglected Child: Identification, Assessment and Intervention*, J. Wiley & Sons.

- Jelić Tuščić S., Buljan-Flander, G., Matešković, D. (2013). The consequences of childhood abuse. *Paediatrics Today*, 9(1), 24-35.
- Killen, K. (2001). *Izdani: zlostavljana djeca su odgovornost svih nas*. Zagreb : Društvo za psihološku pomoć.
- McGee, R.A., Wolfe, D.A. (1991). Psychological maltreatment: toward an operational definition. *Development and Psychopathology*, 3, 3 - 18.
- O'Hagan, K. (1993). *Emotional and Psychological Abuse of Children*. Buckingham: Open University Press.
- Pećnik, N. (2003). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Puhovski, S., Karlović, A., Buljan-Flander, G. (2004). *Validacija upitnika o emocionalnom zlostavljanju*. *Društvena istraživanja* 13(3), 555-578.
- Radford, L., Corral, S., Bradley, C., Fisher, H., Bassett, B., Howat, N., Collishaw, S. (2011). *Child abuse and neglect in the UK today*. London: NSPCC.
- Sesar, K., Sesar D. (2009). *Emocionalno zlostavljanje djece*. *Paediatrica Croatica*, 53,93-98.
- Shaffer A, Yeats MT, Egeland BR (2009). The Relation of Emotional Maltreatment to Early Adolescent Competence: Developmental processes in a Prospective Study. *Child Abuse and Neglect*, 33,36-46.
- Shields A, Cicchetti D. (1998). Reactive aggression among maltreated children: The contributions of attention and emotion dysregulation. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27, 381-95.
- Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ždero, V. (2005). Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 12 (1), 145-172.